

**ІНТЕГРАЦІЯ БІБЛІОТЕК ВНЗ УКРАЇНИ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
(ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)**

Колесникова Тетяна Олександрівна,
директор науково-технічної бібліотеки
Дніпропетровського національного університету
залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна.
Контакти: (056) 794-36-05; 068-40-61-059; E-mail: lib@b.diit.edu.ua

У статті розглядаються результати соціологічного дослідження «Інтеграція бібліотек ВНЗ України: сучасний стан і перспективи розвитку». Обґрунтовується теза про трансформацію бібліотек ВНЗ в інформаційні інтелект-центри закладів освіти.

Постановка проблеми.

Актуальність дослідження зумовлена фактом того, що бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій змінив філософію бібліотечної справи в усьому світі. На перший план діяльності бібліотек всіх типів і видів виходить забезпечення необмеженого, вільного доступу до міжнародних та національних інформаційних ресурсів. Ці ресурси в умовах сьогодення набувають для кожної держави стратегічного характеру і визначають рівень соціально-економічного розвитку країни.

Поширення світової тенденції особливого ставлення до інформації та знань викликає зростання рівня оцінювання установ, які вміють їх створювати, зберігати, передавати та забезпечувати до них доступ. Підтвердженням цього в Україні є «Концепція Державної цільової національно-культурної програми створення інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека - XXI» [1].

В цьому аспекті особлива роль належить бібліотекам вищих навчальних закладів. Обґрунтування цієї тези можна підтвердити наступними фактами.

По-перше, саме у вишах науково-педагогічний склад, вчені, студенти та працівники книгозбірень є активними створювачами знань. Їх інтелектуальна праця, відтворена в нових книгах, статтях, проектах, дисертаціях, тезах, базах даних та інших формах представлення знань, надає бібліотекам університетів та академій особливого статусу – динамічних та потужних центрів інформації, інтелект-центрів. Такі центри інформації здатні створювати власні е-ресурси, заповнюючи регіональний і національний сегменти в мережі Інтернет, та повинні максимально оперативно, в повному обсязі задовольняти потреби користувачів [2, 3].

По-друге, незважаючи на повільне вбудовування бібліотек ВНЗ в інформаційні мережі та низьку генерацію онлайнового продукту України, аналіз динаміки зростання окремих показників роботи, пов'язаних з інформатизацією бібліотек, їх оцінювання та екстраполяція цих тенденцій на майбутнє, дозволяють простежити постійну та динамічну трансформацію книгозбірень в інформаційні інтелект-центри закладів освіти [4].

По-третє, майже всі бібліотеки ВНЗ України III-IV рівня акредитації, великі університетські бібліотеки Європи і світу еволюціонують у технократично-гуманітарному напрямку, створюючи гібридні бібліотеки як засіб інтеграції традиційної бібліотеки з цифровою. Тобто, інформаційні ресурси в таких бібліотеках включають матеріали в усіх можливих форматах – від книг до веб-сторінок, і дають можливість користувачам оцінювати ресурси за їх інтелектуальним наповненням, а не за форматом [2, 4, 5, 6].

По-четверте, багатоступеневий, але впевнений перехід бібліотеками вишів до парадигми інформаційної супермагістралі, заснованої на об'єднанні двох складових – відповідної телекомунікаційної інфраструктури та інформаційних ресурсів, дозволяє їм пропонувати свої ресурси через Інтернет, відбуваючись як активні гравці на інформаційному ринку. Тим паче, що хостінг веб-матеріалам надають, в переважній більшості випадків, вищі навчальні заклади, яким бібліотеки підпорядковуються.

Дані тенденції притаманні університетським бібліотекам в усьому світі і передбачають їх гармонійне існування в інформаційному просторі суспільства знань [2-11]. При цьому особливістю їх подальшого розвитку, як підкреслювалось на 27-й Міжнародній конференції Міжнародної асоціації бібліотек технічних університетів - IATUL (Стокгольм, 2007 р.) є те, що вже зараз, і тим більше в майбутньому, знання – це мережева взаємодія, а бібліотеки – це вузли даної мережі.

При цих умовах на перший план виступають питання корпоративної взаємодії, співпраці та інтеграції як бібліотек ВНЗ, так і бібліотек усіх типів і видів в Україні. Розгляд цієї теми потребує звернень до праць О. Баркової, Т. Вилегжаніної, Ф. Воройського, І. Давидової, В. Ільганаєвої, Є. Корнилової, М. Карташова, М. Сороки, Г. Шемаєвої, Я. Шрайберга, Т. Ярошенко. Але недослідженим аспектом є визначення реального стану взаємодії бібліотек ВНЗ України на сучасному етапі розвитку соціальних комунікацій. Існує також потреба у вивченні та обґрунтуванні їх комунікаційних стратегій.

З метою аналізу сучасного стану інтеграційних процесів в бібліотеках вищих навчальних закладів України та активної підтримки досліджень і розробок в області створення бібліотечного сегменту національного інформаційного простору вперше у державі у січні-березні 2010 р. було проведене соціологічне дослідження «Інтеграція бібліотек ВНЗ України: сучасний стан та перспективи розвитку».

Завдання дослідження обумовлені його метою і передбачають:

- отримання інформації за допомогою анкетування;
- багаторівневу обробку результатів дослідницького проекту;
- аналіз напрямків і рівнів реалізації комунікаційних стратегій;
- визначення очікувань фахівців від участі в корпоративних проектах;
- отримання даних щодо найбільш необхідних та перспективних форм корпоративної взаємодії на сьогоднішній день;

- окреслення комплексу проблем, які ускладнюють розвиток інтеграційних процесів бібліотек ВНЗ в Україні.

Об'єктом дослідження стали бібліотеки (в особі директорів), які є центрами методичних об'єднань бібліотек ВНЗ III-IV рівнів акредитації 24 областей України, Автономної Республіки Крим, міст Київ та Севастополь (майже 90% від загальної кількості об'єктів територіально-адміністративного устрою України в даній сфері).

Предмет дослідження – інтеграційні процеси бібліотек вишів держави на сучасному етапі розвитку соціальних комунікацій.

Дане дослідження проводилось шляхом анкетування, як основного методу зібрання даних, що дозволяє оперативно охопити досить велику частину респондентів, гарантує порівняльність та однаковість отриманої інформації і можливість формалізації її обробки. Канал комунікації – електронна пошта. Різні аспекти проведення досліджень розглядалися нами в роботах вчених-соціологів І. Г. Васильєва, В. Г. Городяненка, І. Тихомирової, В. А. Ядова.

Розуміючи інтеграцію суб'єктів інформаційно-комунікаційної взаємодії як процес об'єднання і узгодження ресурсів, їх раціональну організація дослідниками була розроблена анкета. Вона складається з восьми пунктів, які охоплюють різноманітний спектр проблем, що виникають довкола питання як реального стану комунікаційної взаємодії бібліотек в забезпечення доступності інформації для спільноти закладів вищої освіти, незалежно від її джерела, носія і власника (за винятком інформації, що має значення для державної безпеки, захисту науково-комерційної й інтелектуальної власності), так і питання можливості екстраполяції позитивних тенденцій на майбутнє.

За попередніми результатами дослідження встановлено, що до обласних методичних об'єднань бібліотек ВНЗ України III-IV рівнів акредитації, які прийняли участь в опитуванні, входить 263 бібліотеки. На питання до директорів центрів методичних об'єднань «Чи приймають участь

бібліотеки Вашого методичного об'єднання в будь-яких корпоративних проектах?», ствердно відповіли 87,5 % від загальної кількості опитуваних.

Аналіз відповідей на четверте питання стосовно назви корпоративних проектів та кількості учасників (бібліотек, інформаційних центрів, музеїв, архівів, видавництв тощо) та окремих даних, отриманих з опублікованих джерел інформації, дозволяє привести наступні дані:

- на сьогодні бібліотеки вишів України є учасницями 46 корпоративних проектів;

- загальна кількість установлених учасників проектів – 204. Але слід відмітити, що дослідникам не вдалося установити реальну кількість учасників таких міжнародних проектів як «МАРС» і «Антропос».

- незважаючи на відмітку про комерційний доступ окремих бібліотек до електронних інформаційних ресурсів Консорціуму «Інформатіо» як корпоративного проекту, дослідники вважають за потрібне цей факт не враховувати. Фактом участі бібліотек вишів у проекті з кооперації у наданні доступу до ресурсів Консорціуму «Інформатіо», на нашу думку, є участь у проектах на кшталт «ELibUkr» - «Електронна бібліотека: Центри знань в університетах України»;

- лідерами у кількості реалізуємих проектів є методичні об'єднання м. Києва (7 проектів) та Львівської області (7 проектів). Серед окремих вишів першу сходинку займає Наукова бібліотека Львівського національного університету імені І. Франка (6 проектів, в т. ч. 2 – міжнародних), другу сходинку – НТБ Національного технічного університету України «КПІ» (4 проекти, в т.ч. 2 – міжнародних), третю сходинку – Наукова бібліотека Київського національного університету імені Т. Шевченка (3 проекти, в т.ч. 1 – національний) та НТБ Національного технічного університету «ХПІ» (3 проекти, в т.ч. 1 – міжнародний);

- найчисельнішими окремими корпоративними проектами слід вважати: міжрегіональний міжвідомчий проект «Центрально-український кооперативний каталог» (13 учасників, координатор – Кіровоградська

ОУНБ), міжрегіональний міжвідомчий проект «Корпоративна бібліотечно-інформаційна система Дніпропетровщини» (8 учасників, координатор – Дніпропетровська ОУНБ), регіональний галузевий проект «Зведений електронний каталог корпоративної бібліотечної системи сільськогосподарських бібліотек Херсонського територіального об'єднання» (7 учасників, координатор – Наукова бібліотека Херсонського державного аграрного університету), «Регіональний освітньо-інформаційний портал бібліотек ВНЗ м. Миколаєва» (7 учасників, координатор – бібліотека Миколаївського національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова) та 2 окремих галузевих (медичних) міжрегіональних корпоративних проекти (по 6 учасників в кожному, координатори – бібліотека Вінницького національного медичного університету імені М. Пирогова та Національна наукова медична бібліотека України);

- дослідники вважають, що одним із найчисельніших загальнодержавних інтеграційних проектів останнього часу слід вважати створення порталу «Наукова періодика України» (представлено 1248 назв журналів та збірників наукових праць, координатор – Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського), незважаючи на те, що в переважній більшості анкет цей факт не був відмічений;

- доречно зазначити, що ті бібліотеки ВНЗ України, які користуються АБІС «ІРБІС», можуть умовно вважатися членами корпорації, яка розміщує їх електронні каталоги в мережі Інтернет за адресою: <http://www.e-catalog.name>;

П'ятий пункт анкети передбачав визначення рівня корпоративного об'єднання бібліотечно-інформаційного простору. Аналіз отриманих відповідей респондентів дозволив скласти наступний рейтинг рівнів:

1. Регіональний (та міжрегіональний) – 21 проект.
2. Галузевий (відомчий) – 9 проектів.
3. Місцевий – 7 проектів.
4. Державний та міжнародний – по 4 проекти.

5. Об'єднання зусиль бібліотечно-інформаційних центрів держави – 1.

На сьогодні найбільш поширеними формами корпоративної взаємодії бібліотек (шостий пункт анкети) учасники опитування називають: корпоративну каталогізацію, в т.ч. ретроконверсію традиційних каталогів (14); підвищення кваліфікації (14); створення інформаційних продуктів (12); віртуальну довідкову службу, МБА, ЕДД (11); кооперацію у наданні доступу (9); проектну діяльність (8); об'єднання університетських репозитаріїв (6); корпоративне комплектування, в т.ч. корпоративна передплата (5); оцифрування фондів (5); збереження фондів (4).

На жаль, конкретні хронологічні рамки діяльності проектів узнати не вдалося з причини відсутності в більшості анкет відповідей на дане запитання.

Аналіз відповідей на сьомий пункт анкети «Як Ви вважаєте, які з форм корпоративної взаємодії на сьогодні є найбільш необхідними та перспективними?», дозволяє зробити наступні висновки:

1 місце – корпоративна каталогізація (в т.ч. ретроконверсія традиційних каталогів).

2 місце – поділили порівну такі форми взаємодії: корпоративне комплектування (в т.ч. корпоративна передплата); кооперація у наданні доступу; віртуальна довідкова служба, МБА, електронна доставка документів;

3 місце – створення інформаційних продуктів.

4 місце – поділили порівну такі форми взаємодії: об'єднання університетських репозитаріїв; підвищення кваліфікації; оцифрування.

5 місце – проектна бібліотечна діяльність (розробка цільових програм та проектів).

6 місце – збереження фондів.

Надзвичайно важливим, на нашу думку, є восьмий пункт анкети – «Ваша особиста думка, як голови методичного об'єднання, стосовно

комплексу проблем, які перешкоджають розвитку інтеграційних процесів в бібліотечно-інформаційній сфері України».

Розуміючи важливість цієї проблеми, відзначаючи значні переваги продуктивного інтеграційного середовища перед ізольованим, респонденти серед негативних факторів ефективного розвитку у даному напрямку називають (в порядку ранжування):

- слабку матеріально-технічну базу;
- кошти;
- проблеми кадрового забезпечення;
- використання різних АБІС (або їх відсутність);
- несумісність форматів електронних бібліографічних записів;
- відсутність єдиного державного координаційного, методичного, науково-дослідницького центру з питань бібліотечно-інформаційної діяльності.

Цікавими є наступні відповіді:

- «В області відсутня можливість отримання фахової підготовки бібліотечних працівників» (Л.В. Корж, м. Херсон);
- «Трудностью являются различные подходы к каталогизации и систематизации (ББК и УДК, язык создания ключевых слов и предметных рубрик – русский и украинский» (В.І. Спірова, м. Сімферополь);
- «Заважає міжвідомча розрізненість бібліотек» (М.Б. Зушман, м. Чернівці);
- «Найперспективнішими інтеграційними проектами вважаю корпоративну каталогізацію та корпоративну передплату періодики за умови чітко налагодженої ЕДД, і, в першу чергу, за відомчою ознакою. Але однією з головних проблем є відсутність галузевих рубрикаторів на наукові галузі, без яких універсальності в предметизації не досягти ніколи. І тому релевантної інформації не буде» (Л.І. Шпукал, м. Вінниця);
- «Проблемою є відсутність законодавчих та нормативно-правових актів в галузі електронного документообігу (В.Ф. Кметь, м. Львів).

Респонденти висувують і конкретні пропозиції з подолання існуючого комплексу проблем, які гальмують узгодження інформаційних процесів та комунікацій між бібліотеками ВНЗ. Наприклад:

- «Необхідна організація спеціального державного комітету у структурі Міністерства культури України або департаменту у структурі Міністерства освіти і науки України, який би взяв на себе основну відповідальність за ідеологію, напрями. Зміст, технологію, темпи і цілісність модернізації бібліотечної справи в Україні у відповідності з вимогами часу та світовими тенденціями». (О.А. Шульга, м. Кіровоград);
- «Потрібно створення єдиної електронної бази навчальних посібників університетів України» (Н.Л. Ржевцева, м. Севастополь);
- «На розвиток бібліотек ВНЗ кошти повинні відраховуватись державою, як і зарплата» (Н.О. Карягіна, м. Донецьк).

Ми розуміємо, що наведені дані не можливо вважати остаточними, оскільки відповіді, викладені респондентами в анкетах, не є повними. Але отримана інформація дозволяє окреслити конкретні вектори у розвитку інтеграційних процесів в бібліотеках вишів державі.

Висновки. В результаті проведеного дослідження з аналізу сучасного стану інтеграційних процесів в бібліотеках вищих навчальних закладів України були отримані попередні результати, які в подальшому будуть уточнюватися та конкретизуватися.

Попередній аналіз результатів, дані і аналіз світового досвіду [2, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11] показують, що більшість як українських, так і світових проектів у цьому напрямку, реалізується на регіональному рівні. Саме регіональні стратегії інформаційно-комунікаційної взаємодії бібліотек ВНЗ дозволять прискорити створення цілісної концепції їх міжвідомчої взаємодії і забезпечити значні переваги продуктивного інтеграційного середовища перед ізольованим.

Отримані дані суттєво доповнюють уявлення про напрями реалізації комунікаційних стратегій. На сьогодні найбільш поширеними

реалізованими формами корпоративної взаємодії бібліотек респонденти називають: корпоративну каталогізацію, в т.ч. ретроконверсію традиційних каталогів; підвищення кваліфікації; створення інформаційних продуктів; віртуальну довідкову службу, МБА, ЕДД.

Найбільш необхідними та перспективними векторами розвитку інтеграційних проектів фахівці, які є головами обласних методичних об'єднань, вважають:

1 місце – корпоративна каталогізація (в т.ч. ретроконверсія традиційних каталогів).

2 місце – поділили порівну такі форми взаємодії: корпоративне комплектування (в т.ч. корпор. передплата); кооперація у наданні доступу; віртуальна довідкова служба, МБА, електронна доставка документів;

3 місце – створення інформаційних продуктів.

Розвиток ініціатив на місцях сприяє формуванню нових інформаційно-комунікаційних стратегій, які пов'язуються з різними очікуваннями фахівців. Ними, наприклад, можуть бути стратегії, які забезпечать: можливість максимального розкриття внутрішніх резервів кожної з бібліотек-партнерів, широку доступність до об'єднаних ресурсів, постійне збільшення кола створювачів ресурсів об'єднаної мережі, урізноманітнення кількості та покращання якості сервісних послуг, створення загального комерційного інтересу тощо. Тобто, всі ці очікування пов'язані з відкриттям нових обріїв у розвитку бібліотек, спрямованих на створення бібліотечного сегменту інформаційних ресурсів України, які стануть частиною глобального інформаційного простору, та на можливість якіснішого, легального, надійного і оперативного обслуговування користувачів.

Незважаючи на відсутність доведеної, обґрунтованої системи доказів такого явища, як міжвідомча інформаційно-комунікаційна взаємодія бібліотек вишів України, тобто, відсутність цілісної концепції, яка повинна стати магістральним вектором у формуванні інформаційного середовища держави, аналіз результатів дослідження, їх оцінювання та екстраполяція цих

тенденцій на майбутнє дають можливість простежити стійке зростання інтеграції бібліотек ВНЗ. При цьому постійне збільшення їх комунікативного потенціалу, який базується на активній корпоративній діяльності, забезпечує залучення максимально великого кола учасників та необмежені об'єми інформаційних ресурсів.

Дослідники вважають, що одним з шляхів підвищення якості досліджень в бібліотечно-інформаційній справі є створення бази даних, яка б акумулювала дані про заплановані та вже завершені дослідження, надавала б інформацію щодо програм проведення досліджень та звіти про отримані результати.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше вдалося визначити рівень інтеграційних ознак, якими характеризується діяльність бібліотек вищих навчальних закладів України, та вектор їх спрямування.

Подальші розвідки у цьому напрямі будуть спрямовані на більш детальне визначення умов системної інтеграції в мережевому середовищі на сучасному етапі розвитку електронних технологій та засобів телекомунікацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про схвалення «Концепції Державної цільової національно-культурної програми створення інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека - XXI»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.12.2009 р. № 1579-р [Текст] // Уряд. кур'єр. - 2010. – 6 січня. – С. 15-16.
2. Колесникова, Т. О. Сучасна бібліотека ВНЗ: моделі розвитку в умовах інформатизації [Текст] / Т. О. Колесникова // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2009. – № 4. – С. 57-63.
3. Солов'яненко Д. В. Інтернет-технології бібліотечного сервісу в Україні: становлення і розвиток (1990-ті рр. - початок XXI ст.): дис. ... канд. історичних наук / Солов'яненко Денис Володимирович; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2008. – 208 с.

4. Колесникова, Т. Інформатизація бібліотек ВНЗ: шляхи еволюції та сучасний стан [Текст] // Тетяна Колесникова // Вісник Книжкової палати. – 2010. – № 2. – С. 25-28.
5. Маркова, А.А. Современные библиотечные задачи, решаемые на базе корпоративных технологий [Электронный ресурс]: [стендовый доклад] // Электронные ресурсы региона: проблемы создания и взаимоиcпользования: регион. науч.-прак. конф. (Новосибирск, 25-28 окт. 2004 г.) / ГПНТБ СО РАН. – Новосибирск, 2004. – Режим доступа: <http://www.prometeus.nsc.ru/archives/docs/elres/markova.ssi>. – Загл. с экрана
6. Ярошенко, Т. А. Проект ELibUkr «Електронна бібліотека: Центри знань в університетах України»: цілі, завдання, пріоритети [Электронный ресурс] /Т. А. Ярошенко // Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса: материалы конф. – М.: ГПНТБ, 2009. – Режим доступа: <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2009/disk/132.pdf>
7. Barrionuevo, M. D. New Strategies in library Services Organization: Consortia University Libraries in Spain // Information Technology and Libraries. – 2000. – Jun. – № 19(2). – P. 96-102
8. Becoming a Digital Library / edited by Susan J. Barnes. – New York-Basel: Marcel Dekker, Inc., 2004. – 260 p.
9. Mihalić, M. A Model of the University of Zagreb library system [Virtual Resource] / urednica i koordinatorica projekta Marina Mihalić ; suradnici na projektu Sonja Avalon ... [et al.]. – Access Mode: <http://www.nsk.hr/UserFiles/File/dokumenti/tempus/knjiga%20modeli.pdf>
10. Niessen, J. The Global Resources Network of the Center for Research Libraries/ Jim Niessen // 9-th International Workshop Electronic Resources and International Information Exchange: East – West: Workshop Proceedings. – Washington, USA – Toronto. Canada, 2007. – P. 51-59.
11. University of Minnesota Profile (ARL) [Virtual Resource]. – Access Mode: <http://www.directors.arl.org/files/uminnesota.pdf>